

פולמוס הנישואים במשפחת שרתוק: היחס לדת ולמסורת בתל-אביב בשנות ה-20

לא רק החלוצים במושבות ובקיבוצים ביקשו לכוון בפלשתניה חברה חדשה, אלא גם רבים מאנשי התנועה הציונית שהתיישבו בתל-אביב. האתוס הציוני-הסוציאליסטי הכתיב דפוסי התנהגות חדשים, לרבות הרצון להשתחרר מציוויי הדת. עם זאת, היו מי שביקשו לשמר את המסורת ואת הטקסים היהודיים כחיבור ללאום היהודי ומתוך שמרנות חברתית. המתחים בין המגמות השונות פרצו בקרב משפחת שרתוק (לימים שרת), מעמודי התווך של היישוב בפלשתניה המנדטורית, כאשר אחת מבנותיה ביקשה למסד את יחסיה עם בן זוגה, אליהו גולומב, בלי לערוך את הטקס הדתי המסורתי. לילך רוזנברג-פרידמן מסבירה, מדוע הוויכוח המשפחתי הזה משקף היטב את המתחים שהסתתרו בתפישות העולם של היישוב בשנות ה-20 של המאה הקודמת.

ובמקומו במשפחה ובחברה. טקס נישואים בחברות שונות משקף זהויות, ערכים תרבותיים, נורמות וצרכים חברתיים, והוא נחשב לטקס שיש בכוחו לעצב חברה. אך מאמר זה אינו דן במבנה טקס הנישואים ובתכניו, אלא בשאלה על עצם הצורך בקיומו, ומתוך כך מנסה לעמוד על המורכבות של שימור ערכי המסורת בחברה העברית החדשה.

יחס החברה היהודית אל הדת מורכב משלושה מושגים עיקריים: דת, מסורת ופולקלור. "דת" היא כידוע מערכת המורכבת מאמונות, ערכים, ציוויים מחייבים ומכלול של טקסים שתפקידם להפיץ ערכים אלה, ולכן יש לה תפקיד חשוב ביצירת לכידות וסולידריות חברתית. בדת היהודית אורח החיים המיוחד מודרך על-פי ההלכה, כשהסמכות והכוח המוחלטים בענייני הפרט, החברה והמדינה הם בידי האל. תפישה זו לא עלתה בקנה אחד עם השקפת העולם הציונית המודרנית ועם רעיון השחרור העצמי הלאומי.

למונח "מסורת" פרשנויות רבות ותאוריות מגוונות מתייחסות אליו. גישה רווחת רואה במסורת את הקשר שבין כל דור למורשת התרבות של עברו. ההיסטוריונית אניטה שפירא מגדירה "מסורת" כגילויים החיצוניים של המנהגים שמקורם בדת. לפי גישה זו, "מסורת" היא במהותה תפישה חילונית, שאינה מחייבת כמו הדת (ראו מאמרה ברשימה לקריאה נוספת, עמ' 24-28). בניתוח להלן אני מקבלת את שתי הגישות האלה.

"פולקלור" משמעותו המאפיינים החומריים והרוחניים של תרבות מסוימת, שמתפתחים במהלך הדורות ומבטאים

"איזו משמעות יעניק לנו הטקס המצפה לנו? שום משמעות. ואם כן, על שום מה נבצע אותו? [...] הביני אמא שלי, שאיני יכולה להשלים בשום פנים ואופן עם טקס דתי רשמי, קר וחסר נשמה". במילים אלה בישרה עדה שרתוק לאמה פניה, במאי 1922, כי בכוונתה לחלוק את חייה עם אליהו גולומב בן זוגה, בלי לערוך טקס שיציין את מיסוד יחסיהם. החלטת בני הזוג עוררה פולמוס סוער בקרב משפחת שרתוק (שרת), מהמשפחות הבולטות ביישוב. אני מבקשת לבחון את הפולמוס המשפחתי בנוגע לטקס הנישואים, לנתח את העמדות השונות, ומתוך כך לעמוד על הזיקה לדת ולמסורת של חלק מהחברה היהודית בארץ ישראל בראשית שנות ה-20 של המאה הקודמת.

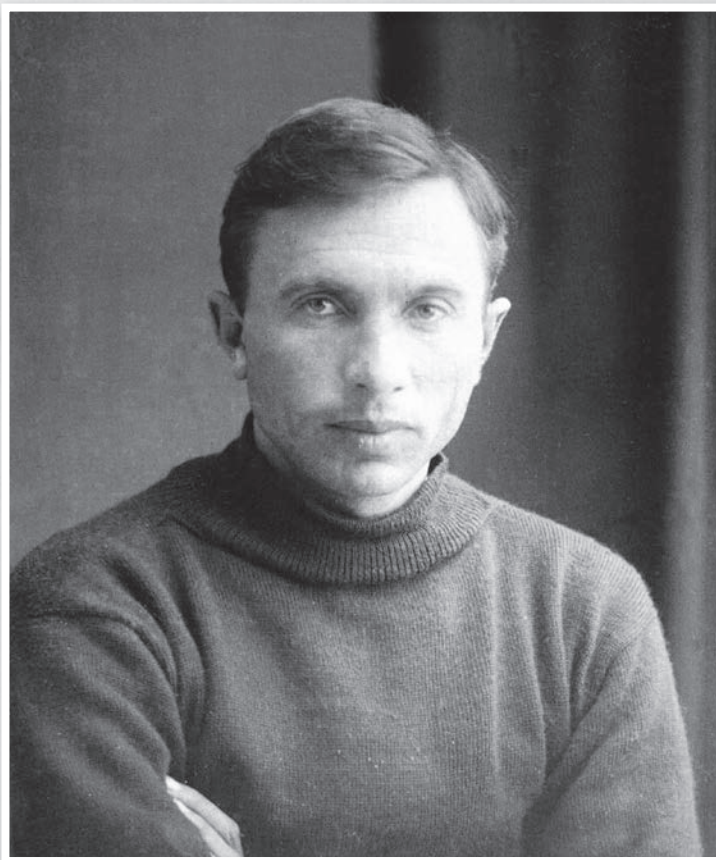
מחקרים רבים, שדנים בטקסים בכלל ובטקסים דתיים בפרט, בחברה היהודית והלא-יהודית, רואים ב"טקס" שיקוף של תרבות וחברה על ערכיה, מאפייניה ועוד. "טקסי מעבר", שמלווים את האדם מלידתו ועד מותו ומציינים נקודות מפנה עיקריות בחייו, טומנים בחובם משמעויות רבות (ראו, למשל, ספרו של ניסן רובין ברשימה לקריאה נוספת, עמ' 24-28). טקס הנישואים נתפש כטקס מעבר משמעויות וחשוב ביותר, שכן הוא מביא לשינוי בחיי היחיד, במעמדו

ד"ר לילך רוזנברג-פרידמן מלמדת במחלקה ללימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה באוניברסיטת בר-אילן.

Lilach.Rosenberg@biu.ac.il :7

מימין לשמאל: האחיות עדה ורבקה שרתוק

אליה גולומב

תהליך מהיר של חילון. משפחת שרתוק התל-אביבית יכולה לשמש מקרה מבחן בשל מעמדה המיוחד בחברה וכן בגלל העובדה, שבין בני המשפחה ובנותיה שררה מערכת יחסים הדוקה, רצופה ואינטימית, שתועדה במכתביהם הרבים זה לזה. המכתבים, השמורים בארכיון משפחת שרת בתל-אביב ושחלקם פורסמו בכרכים **ימי לונדון** (ראו ברשימה לקריאה נוספת), חושפים את עולמם הפנימי העשיר של בני המשפחה, ומעניקים ביטוי אותנטי לנפש המתחבטת ולאופן שבו עוצבה השקפתם החברתית והתרבותית.

בית שרתוק

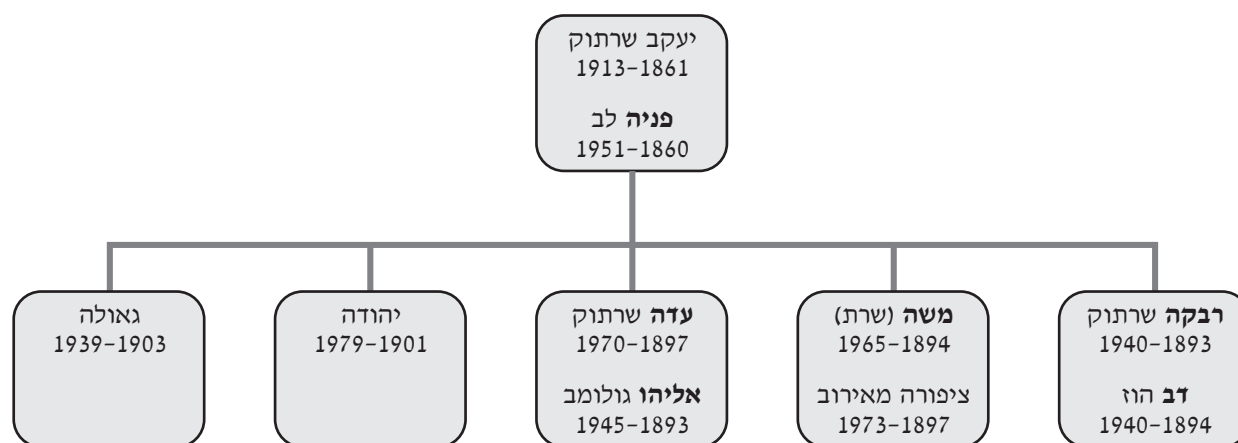
משפחת שרתוק האמידה והמשכילה בלטה בנוף התל-אביבי. יעקב שרתוק, איש ביל"ו בעברו, ורעייתו פניה, עלו לפלשתינה המנדטורית מחרסון (Kherson) שברוסיה בשנת 1906, עם חמשת ילדיהם. בשנת 1909 התמקמה המשפחה בתל-אביב שהחלה אז להיבנות. רבקה, הבת הבכירה, למדה במחזור הראשון של הגימנסיה העברית הרצליה והייתה דמות מרכזית בחבורת הבוגרים; היא הייתה ידועה בכישוריה המוסיקליים ובנגינתה בפסנתר. הבן השני, משה, סיים בהצטיינות את המחזור הראשון של הגימנסיה הרצליה, למד משפטים בקושטא, שירת בצבא התורכי במלחמת העולם הראשונה ואחריה יצא ללימודים בלונדון. משנת 1935 עמד משה בראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית שהנהיגה את היישוב, ועם קום המדינה התמנה לשר החוץ הראשון של מדינת ישראל. בשנים 1954-1955 כיהן כראש הממשלה השני של המדינה. עדה, הבת השלישית, למדה אף היא בגימנסיה הרצליה. יחד עם רבקה אחותה ניהלה בצפת מעון ליתומים ממלחמת העולם הראשונה, ובשנת 1919 עברה לקבוצת כנרת, שבה עבדה כשנתיים. על-פי התיעוד, שני האחים הצעירים, יהודה וגאולה, לא נטלו חלק בפולמוס.

ומייצגים אותה. הפולקלור היהודי מורכב ממנהגים עממיים ומהוויות חברתיות ותרבותיות הקשורות באורחות החיים של היהודים. היחס לטקס הנישואים הדתי ביישוב הוא אפוא מקרה בוחן לתפישתו את הקודש והחול, הדת והמסורת, התרבות והפולקלור.

יחס החברה הציונית בארץ ישראל לדת ולמסורת היה מורכב. ההנהגה הציונית, תחת ההגמוניה של הפועלים הסוציאליסטים, ביקשה להינתק מאורח החיים היהודי המסורתי המבוסס על הדת ולעצב חברה חדשה תוך מציאת חלופה למסורת הדתית. לפיכך היא התלבטה בשאלת החילון של סמלים דתיים ויציקת תוכן ומשמעות למסגרות דתיות. בצד ההיבט הדתי, ללוח השנה העברי על חגיו, ולטקסים שליוו את מעגל החיים, הייתה לעתים קרובות משמעות לאומית וחברתית; לפיכך הוסיפו לציינם אך שינו את תכניהם.

טקס הנישואים נתפש מחד גיסא כביטוי לערכיה של החברה היהודית הגלותית, שמהם ביקשו להתנער, אך מאידך גיסא היה בעל משמעויות לאומיות וקולקטיביות (כפי שנראה להלן). המורכבות התבטאה גם בהיבט הפורמלי של טקסי הנישואים: הסמכות בענייני נישואים הייתה בידי הרבנות הראשית, גוף דתי שנוסד בשנת 1921 בעידוד הציבור החילוני, שראה במשפט העברי חלק מהתרבות העברית וצעד נוסף לקראת אוטונומיה. אולם ציבורים וארגונים שונים, בהם "התאחדות נשים עבריות לשיווי זכויות", תבעו נישואים אזרחיים – אם מתוך רצון להינתק מהדת, אם בשל תפישות פמיניסטיות ואם בשל שני המניעים גם יחד. המורכבות ביחס לדת ולמסורת באה לידי ביטוי גם בשאלת חיוניותו של טקס נישואים בכלל ושל טקס דתי בפרט.

יחס היישוב לדת ולמסורת נחקר בעיקר בכל הנוגע לחברת החלוצים, אך אני מבקשת להפנות את הזרקור לעבר החברה היהודית-העירונית בפלשתינה המנדטורית, שאימצה והפנימה במידה רבה את הרעיונות הסוציאליסטיים ועברה

ילדי משפחת שרתוק בתל-אביב

הפטריארכלי, והאוריינטציה האידאולוגית והדמוגרפית של אנשי היישוב הייתה משפחתית – כך גורסים ההיסטוריונים והסוציולוגים של היישוב בפלשתינה, ובהם דבורה (דבי) ברנשטיין, סילביה פוגל-ביז'אווי, תמי רזי וגור אלרואי. לכך הייתה השלכה ישירה על המשך התפישה המסורתית של טקס הנישואים.

אולם לבד מהחברה היהודית המסורתית, הייתה השפעה גם לחברה האירופית הלא-יהודית. בעולם המערבי במאה התשע-עשרה נישואים היו שאיפתן העיקרית של בנות המעמד הבינוני, ונשים לא-נשואות נתפשו באופן סטראוטיפי ופוגעני. במרוצת המאה התשע-עשרה – בעקבות תהליכים חברתיים, כלכליים, תרבותיים ופוליטיים בחברה היהודית והלא-יהודית כאחת, בהם מודרניזציה, תיעוש ועיור, הליכי דמוקרטיזציה ואובדן הסמכות של הקהילות המסורתיות היהודיות לנוכח המציאות החדשה, ובשל אירועים דרמטיים כגון מלחמות ומהפכות – חלו שינויים בהלכי הרוח ביחס לזוגיות ולדפוס הנישואים המסורתי: מעבר מנישואי שידוכים לנישואי בחירה, תפישות פמיניסטיות מסוף המאה השמונה-

בני הזוג של שלושת האחים הבוגרים עתידיים היו להיות דמויות בולטות ביישוב. רבקה נישאה לדב הוז, שעלה ארצה בשנת 1906 והיה אף הוא בוגר המחזור הראשון של הגימנסיה. הוז היה מראשי ההגנה וממניחי היסוד לטיס העברי. עדה נישאה לאליהו גולומב, שעלה מרוסיה בשנת 1909, היה בוגר המחזור הראשון של הגימנסיה הרצליה, עבד בדגניה, והיה דמות מרכזית בארגון ההגנה ובתנועת העבודה עד מותו. משה נשא לאישה את ציפורה לבית מאירוב (אחותו של שאול מאירוב-אביגור, דמות מרכזית בזירה הביטחונית), שעלתה מרוסיה בשנת 1912, למדה בגימנסיה הרצליה, הצטרפה ל"קבוצת הצעירות" בכנרת ועסקה בהדרכה חקלאית.

בני המשפחה התבגרו יחד וקשרו ביניהם קשר אמיץ. מאז ימי הגימנסיה היו דב ואליהו קשורים ביניהם גם באהבת רבקה, קשר שלווה ברגשות עמוקים ועזים בד בבד עם התנהגות מאופקת. רבקה אהבה את דב, אך החברות המחייבת בין השלושה הטילה צל על אהבתה במשך שנים. אהבתם של דב ורבקה ידעה עליות ומורדות עד לנישואיהם בווינה בנובמבר 1921, בטקס חופה וקידושים פשוט אך על-פי ההלכה, שהיה בגדר פשרה. משה וציפורה שרתוק נישאו בלונדון בשנת 1922 לאחר שנות חברות רצופות לבטים. אולם הסערה המשפחתית התרחשה סביב שאלת נישואיהם של עדה ואליהו, שהכירו כאמור עוד בגימנסיה. הקשר הרומנטי בין השניים נטווה בכנרת לאחר מלחמת העולם הראשונה והבשיל בשנת 1922, אז נישאו בווינה לאחר ויכוח נוקב עם בני המשפחה. לכל אחד ואחת במשפחה זו הייתה אישיות ייחודית, אולם מספר מאפיינים ביוגרפיים היו משותפים לבני הדור הצעיר והמסד לתפישתם החדשה בנוגע לטקס הנישואים.

רוסיה: רקע חברתי ותרבותי

לרוסיה, מחוז הולדתם של בני משפחת שרתוק, הייתה השפעה כפולה על יחסם לטקס הנישואים. משפחת שרתוק, כמו רוב היהודים שעלו לפלשתינה בתקופה הנדונה, הגיעה מהחברה היהודית המסורתית והפטריארכלית של אירופה, שבשילה נישואים היו בגדר צו דתי שמטרתו חיים משותפים והולדה.

בשלהי המאה התשע-עשרה ובמהלך המאה העשרים היגרו מיליוני יהודים ממזרח אירופה למערבה ולארצות-הברית ואלפים היגרו לפלשתינה. הגירה כרוכה תדיר בקונפליקטים דתיים ותרבותיים ויש בכוחה להביא לשינויים בדפוסי נישואים. אולם, אף שעם עלייתם ארצה שינו רוב המהגרים היבטים לא מבוטלים בחייהם ואימצו שפה חדשה ואורח חיים חדש, הרי שהמסורת התבטאה ברבדים שונים של חייהם ובייחוד ברובד המשפחתי. רוב היישוב חי במסגרת משפחתית על-פי הדגם המסורתי

החלוקה המגדרית שרווחה במסורת היהודית ופעלו לקידום מקצועי של נשים בערים ובמושבות. עם זאת, סוללות הדרך הללו היו בעלות משפחה ועלו ארצה עם בני זוגן, או נישאו כאן והקימו משפחה.

חינוך בגימנסיה העברית הרצליה

בני המשפחה ובנותיה היו בוגרי המחזורים הראשונים של הגימנסיה העברית הרצליה, שנוסדה ביפו בשנת 1906. הגימנסיה הוקמה בהשראת החינוך התיכוני שהתפתח באירופה מאמצע המאה התשע-עשרה, והעמיד במרכזו השכלה כללית רחבה, הכשרת מנהיגות ואף תרבות לאומית, בהנחה כי הללו יפתחו את כישרונותיהם הרוחניים והנפשיים של התלמידים ויעצבו את אישיותם. לגישה זו הייתה השפעה על דרכה החינוכית של הגימנסיה – המוסד התיכוני העברי הראשון בפלשתינה, שדגל בחינוך מעורב לבנים ולבנות והיה אבן דרך בעלייה על מסלול החילון (ראו מאמרה של אניטה שפירא, עמ' 313).

תלמידי הגימנסיה הרצליה ספגו את ערכי החינוך העברי החדש במוסד תיכוני ברמה גבוהה, עברי, חילוני, מעורב, שביקש להכין את תלמידיו לקראת לימודים אקדמיים אך הוביל אותם גם לעשייה לאומית. הגימנסיה הייתה רכיב מרכזי בגיבוש תרבות נוער עברי. תלמידי הגימנסיה היו מעורבים במפעלי תרבות, בהתיישבות, במאבק להנחלת העברית ועוד. רבים מהם ביקשו לממש יעדים לאומיים (על כך, ראו מאמרה של רחל אלבוים-דרור ברשימה לקריאה נוספת); המורים והתלמידים היו מקורבים לחוגי הפועלים והזדהו עמם; מספר רב של בוגרי הגימנסיה הגיעו לימים לעמדות מפתח בתחומים שונים בחיי היישוב בארץ.

הגימנסיה תרמה לעיצוב תפישות מגדר חדשות ביישוב: החינוך בה היה מעורב לבנים ולבנות מתוך אידאולוגיה, ואפשר למצוא בה ניצני מודעות פמיניסטית. חלק מהתלמידות דגלו בעשייה אקטיבית עצמאית: הן התלבשו כמו הבנים במגמה לחצות גבולות מגדר והגדירו מחדש את זהותן המגדרית. השכלתן של הבנות ממשפחת שרתוק ניכרת במכתביהן – מכתבים מרשימים בשפתם, בסגנונם, ברעיונות ובמקורות ההשראה המופיעים בהם. עדה, למשל, הייתה ידועה במשפחתה גם כבקיאה בספרות רוסית קלאסית, שכרכים ממנה הביאה אתה המשפחה מחרסון.

השכלתן של הבנות השפיעה גם על יחסן לטקס הנישואים. מחקרים היסטוריים מעידים, כי מידת ההשכלה של בנות משפיעה על תפישת הנישואים שלהן ועל נישואיהן בפועל – ככל שנשים היו משכילות יותר, כך הן נישאו פחות. הנשים במשפחת שרתוק ובחוגיה לא החליטו לוותר כליל או לדחות את נישואיהן לשם מימוש עצמי, אלא שאפו לזוגיות, שתהא מושתתת אמנם על אהבה ונאמנות ולא על שידוך או שיקולי מעמד וכסף; אולם, הן ביקשו לממש את הזוגיות

עשרה בדבר שוויון מגדרי והתפתחות תפישות רומנטיות של זוגיות, השפיעו על הדרך שבה יחידים התייחסו לזוגיות שלהם בכלל ולטקס הנישואים בפרט.

השפעה ניכרת על תפישת הנישואים בעולם היהודי בכלל וביישוב בשנות ה-20 בפרט, הייתה להלכי הרוח המהפכניים, שפקדו את החברה הרוסית בשלהי המאה התשע-עשרה ובראשית המאה העשרים ובאו לידי ביטוי הלכה למעשה לאחר המהפכה הבולשביקית בשלהי שנת 1917. חוקי הנישואים ברוסיה הצארית היו נוקשים והתבססו על חוקי הכנסיה; תופעת הגירושים לא הייתה שכיחה ועל ניאוף הוטל עונש לפי חוק. אחד הצעדים הראשונים של הממשל הבולשביקי היה ליברליזציה של חוקי הנישואים. הגישה החדשה הכירה רק בנישואים אזרחיים, שלהם נדרשה הסכמה הדדית של בני הזוג, וגירושים היו אפשריים באופן מידי. בני משפחת שרתוק נחשפו לשינויים אלה, שהתאפיינו בין היתר בדחיית הסמכות הפטריארכלית והדתית, בקיום יחסי מין לפני הנישואים ועוד. התמורות ניכרו במיוחד בקרב נשים, יהודיות ולא-יהודיות, בגיל הנישואים ובתפישתן את הנישואים והגירושים.

תל-אביב בשלהי התקופה העות'מאנית וראשית המנדט

תל-אביב, העיר העברית הראשונה, הייתה עד מהרה מרכז לתרבות קוסמופוליטית, מורכבת מאוכלוסייה מרובדת ובמידת-מה רב-תרבותית, כפי שמתארת ההיסטוריונית ענת הלמן. על קרקע זו ועל הניגודים בין מסורת לחילון, שעיצבו תרבות עברית חדשה ומגוונת, צמחה משפחת שרתוק.

ההגמוניה החברתית והתרבותית בתל-אביב הייתה של הציונות והתודעה הרווחת בה הייתה של תחושת "חופש יהודי" (כלשונו של חזקי שוהם). ראו עבודתו ברשימה לקריאה נוספת, עמ' 91-94, שיהיה מבוסס על הכוחות התרבותיים הייחודיים של העם היהודי, אך ישוחרר מהיהדות עצמה. אפשר לראות בזה את תפישת היהדות כתרבות ולא כצו דתי. לפיכך התרחש בה תהליך של עיצוב תרבות חדשה, שמקצתה היה בגדר "המצאת מסורת" אך כלל גם גילויים של המסורת היהודית. המתחים והסתירות הפנימיות שנוצרו מן המפגש בין תחושת החופש לגילויי המסורת היו חלק בלתי-נפרד מתרבות תל-אביב והפולמוס שהתחולל בקרב משפחת שרתוק היה ביטוי למתחים הללו, שליוו את הניסיונות לעצב מסורת עברית חדשה.

בתל-אביב נחשפו בני המשפחה גם לטיפוס נשי חדש וליחסי מגדר חדשים. בעשור השני של המאה העשרים, שנים שבהן התבגרו בני משפחת שרתוק, רק מיעוט קטן מבין הנשים היהודיות העירוניות עבדו לפרנסתן. אחדות מהן שאפו לעצמאות כלכלית, למימוש עצמי, לשותפות בבניין הארץ ולעיצוב החברה. נשים מהמגזר האזרחי ערערו על

בניין "גימנסיה הרצליה", שנת 1936

התנועה הציונית, כמו תנועות לאומיות אחרות, ביקשה לכוון יחסי מגדר חדשים וליצור יהודי חדש ויהודייה חדשה. בקרב הציבור רווחה התפישה, שהציונות מבטיחה לנשים שוויון. לכך הייתה אמורה להיות השלכה על תפישת הנישואים ועל טקס הנישואים בחברה. אולם בפועל, המסורת מילאה תפקיד חשוב בחברה הציונית. כמו כן, לעמדת השלטון המנדטורי בפלשתינה, שהעניק בחקיקה בשנת 1922 מעמד רשמי לבתי־הדין הדתיים בתחום דיני המשפחה, הייתה השפעה רבה על טקסי הנישואים, שצריכים היו להתנהל על־פי החוק הדתי. היחס לטקס הנישואים בחברה זו היה אפוא תוצר של שאיפות ומהלכים מנוגדים. הזהות הלאומית וההזדהות עם הלאום היו חלק בלתי־נפרד מעולמם של בני משפחת שרתוק. עם תום לימודיהם הם התמסרו לעשייה לאומית בהתיישבות החקלאית, בתחום הביטחון ובשדה המנהיגות של היישוב. הללו היו משאת נפש בעיניהם בדרך למימוש שאיפות לאומיות וסוציאליסטיות. החלוצים בפלשתינה, שהגיעו ארצה החל משלהי שנת 1903, ושדגלו בערכים לאומיים וסוציאליסטיים, היו מודל לחיקוי לתלמידי הגימנסיה, שנשאו עיניהם לעשייה משותפת עם. החלוצים, שאליהם נוספו אלפים שחוו את המהפכה הבולשביקית בשנת 1917, דגלו במהפכה חברתית, התנכרו לדת ולמסורת ושאפו לזוגיות חדשה, שאינה מבוססת על

החדשה בלי להזדקק לחותם דתי. הן המשיכו את היחס המסורתי לנישואים, אך דחו את "הקליפה", את הטקס. הגימנסיה העברית הרצליה, שהייתה מוסד חינוכי פורץ דרך ביישוב, שעיצבה את העברי החדש, תרבות נעורים ותפישות מגדר, ושנשאה השקפה חילונית, הייתה אבן דרך בגיבוש יחסם של תלמידיה ובוגריה אל טקס הנישואים הדתי.

עשייה לאומית־ציונית

שאלת ההשלכה של לאומיות – הטומנת בחובה סוגיות של תרבות, דת, פוליטיקה, אתניות ועוד – על נישואים נדונה במחקרים רבים. הלאומיות המודרנית ביקשה לגבש זהות קולקטיבית ייחודית בטריטוריה מסוימת. תפקיד המגדר ומקומן ומעמדם של נשים בזהות זו וכן נושאים הקשורים למעמד הנשים בספרה הפרטית, בהם נישואים, עלו על סדר היום הלאומי. התפתחות הלאומיות באירופה במאה התשע־עשרה לוותה בקונפליקטים בין המדינה החדשה החילונית לדת הממוסדת. לפיכך שרר מתח בין טקס הנישואים הדתי לתביעה החדשה לנישואים אזרחיים. מתח זה, ודילמות נוספות שאפפו את סוגיית הנישואים, נתפשו לעתים קרובות חלק בלתי־נפרד מהמהפכה הלאומית – ותופעה זו הייתה מוכרת בחברות שונות ברחבי העולם.

נישואים דתיים. החיים החדשים והמהפכניים קסמו לצעירים העירוניים. בקרב הגברים שבמשפחה שררה תחושה עזה של מחויבות ציבורית ופילוס דרך חדשה; החתירה למנהיגות הביאה אותם לעסוק בשאלות שעניינן עיצוב חברה חדשה ומאפייניה, בין היתר בשאלת היחס לדת ולמסורת. תחנות אלה בדרכם של בני משפחת שרתוק ובנותיה היו בגדר חוויות מעצבות. השכלה ותרבות עברית ומודרנית שרכשו בגימנסיה, נעורים תוססים בעיר העברית החדשה, תפישות סוציאליסטיות שיושמו בקבוצות השיתופיות, התמסרות לבניין הלאום מתוך עמדה של מנהיגות – כל אלה באו לידי ביטוי גם ביחסם לטקס הנישואים הדתי.

הפולמוס

"אמא שלי", כתבה עדה שרתוק לאמה פניה במאי 1922, "עכשיו אני רוצה לדבר איתך על מה ששמרתי בסוד עד היום [...] אני לא אחזור מכאן לדירתה של רבקה. אבוא אל אליהו, ומהרגע הוא אהיה איתו תמיד בכל אשר יהיה". כך בישרה עדה לאמה את החלטתה לחיות יחד עם בן זוגה אליהו. בהמשך המכתב חשפה את "הסוד": "אנחנו לא רוצים בשום פנים ואופן שתחילת חיינו המשותפים תצוין בטקס כלשהו!". האם, פניה, הייתה האחרונה מקרב בני המשפחה שקיבלה את הבשורה, ולא במקרה. עדה חששה מתגובת האם למהלך הנועז ולפיכך יידעה קודם את אחיה.

באפריל 1922 חשפה עדה בפני אחיה משה כבדרך אגב ("פרט קטן" כלשונה), כי חיייה המשותפים עם אליהו גולומב לא יצוינו בטקס פורמלי, דתי או אזרחי. "בשבילנו בלתי אפשרי הוא הדבר לגמרי", כתבה, בלי לנמק. מכתב זה, שהיה בגדר הודעה ולא התייעצות, היה הראשון בחליפת המכתבים בין בני המשפחה, שהיא בבחינת עדות לסערה שהתחוללה בה עקב כוונת בני הזוג לקיים חיים משותפים ללא הטקס הדתי. הטיעונים השונים שהעלו בני המשפחה שיקפו קשת רחבה של דעות: אחדים הביעו התנגדות עקרונית לטקס הדתי, אחרים הצביעו על היבטים של תפישת הפרט נוכח החברה, והיו אף טיעונים שנגעו בתפישת היהדות כתרבות.

יחס עקרוני לטקס דתי

לתהליך החילון שהתרחש באירופה במאה התשע-עשרה נתן אותותיו גם בחברה היהודית המסורתית, בייחוד בערים. תחומי פעילות שונים התרוקנו מתוכן דתי, המצוות והסמכות הדתית חדלו להיות הקובעים את הסדר החברתי לדידם של צעירים יהודים רבים, וחלה ירידה בשיעורי ההשתתפות בפעילות פולחנית דתית ובהסתייעות בשירותי דת ממסדיים. לתהליך החילון הייתה השלכה ישירה על הטקסים של מחזור החיים.

ממכתביה של עדה לאחיה ולאמה ניכר היה, שמדובר בהחלטה מצפונית. עדה הסתייגה ממה שנראה בעיניה ככפייה דתית: "עבורנו זה לא רק מיותר, אלא הרבה יותר מזה. זה אונס מעיק", כתבה לאמה. בעיני החלוצים היה הטקס הדתי חסר משמעות, ועדה מחתה על כך, שברגע המשמעותי בחייהם הזוגיים –

חייבים, משום מה, לציית לטקס המקובל, אך המת, שסיים את חייו, שאין לו מבחינתנו כל משמעות, שרק דוחה אותנו בפורמליות שבו ובחוסר משמעותו עבורנו. לנו זה נדמה שדבר זה כמוהו כהכחשת עצמנו, כוויתור על עצמיותנו, כחילול כל הקדוש לנו.

הזוג, שדחה את הצו הדתי בעניין זה, החזיק בערכים מקודשים משל עצמו, שהיו מנוגדים לערכי המסורת. באופן פרדוקסלי הטקס הדתי נתפש בעיני שניהם כחילול הקודש.

טקס הנישואים הדתי ביהדות כולל את חתימת החתן על כתובה (שטר קניין) בנוכחות רב ועדים והקראתה תחת החופה, עריכת החופה על-ידי רב, אמירת נוסח הקידושים על-ידי החתן וענידת הטבעת לכלה, וברכות הנאמרות על ידי גברים – "כל פרטי הטקס", הבהירה עדה לאמה, "היו נחרתים בזיכרונו כדוחים ובלתי נעימים לאורך כל חיינו". הזרות של הטקס בעיניה נבעה, יש להניח, מהשימוש בארמית בכתובה, מנוסח הברכות, מדמות הרב העורך את הטקס; וייתכן שעדה סלדה גם ממעמד האישה הנחות המשתמע מהטקס, אם כי היא לא אמרה זאת במפורש.

בשונה מעדה, שהתנגדה באופן ספציפי לטקס הנישואים הדתי אך לא התנערה מהמסורת היהודית בכללותה, אליהו בחל במנהגים דתיים. בעיניו טקס דתי היה חלק ממכלול שלם שהוא סלד ממנו. רבקה, אחותה של עדה, הביעה תהייה בפני אמה:

האם את מסוגלת לצייר אותו בדמיוןך משתתף בטקס דתי, טקס שאינו מדבר כלל לא אל ליבו ולא אל מוחו – אלא להיפך מרתיע אותנו? ההיית רווה נחת אילו היה שותף לטקס שבעיני רבים אפוף קדושה שעה שהוא אדיש לו וסולד ממנו?

ייתכן כי העובדה שאליהו גולומב, שלמד תחילה בגימנסיה ממשלתית רוסית, ספג את רוח המהפכה ועלה לבדו ארצה (לימים עלתה גם משפחתו), והתבגר כאן תוך עשייה עצמאית כנראה בלי זיקה למסורת, הקלה עליו את פריצת הגדר המסורתית.

פניה, אם המשפחה, התנגדה נחרצות להחלטה של עדה ואליהו. בעיני האם היה למנהג מובן; "תוכן עמוק וחי" כפי שהבהיר הבן משה במכתבו לעדה, והוסיף:

כל מושגה [של פניה] על הנישואים, על האיתן, המוצק, השלם והיחיד שבהם, קשור ומלוכד באופן אורגני עם הכלי, הקידושין. אין שוברים כלים יקרים כאלה. אין עוקרים שורשים עמוקים כאלה בגיל כזה.

את הקושי בעקירת השורשים העמוקים תלה משה בגילה של האם; המסורת בשבילה הייתה בגדר דרך חיים. טקס הנישואים הדתי היה מוכר לה ובבחינת הרגל בעל תוכן שאין לשברו.

יושר פנימי מול גילויים חיצוניים

עדה גדלה בבית שהיה אמון על שמירת מסורת. להלכה בני המשפחה היו חילוניים ולא הקפידו על שמירת מצוות, אך המסורתיות ניכרה למעשה באורח חייהם: בציון החגים, בנוכחות בבית-כנסת, בקידוש ובהדלקת נרות. משה שרתוק הסביר, שבני המשפחה חונכו ל"הערצה רומנטית למנהגי ישראל, אשר 'הקידוש' אמר לנו תמיד דבר מה מיוחד, וכן ה'סדר' וכן יתר הדברים". יש להניח, כי בדבריו התכוון משה שרת לקשר לעם היהודי ולהזדהות עמו באמצעות קיומם של מנהגים דתיים ומסורתיים.

מאחר שגדלה בבית מסורתי, הבהירה עדה, הורגלתי מילדותי לטקסים דתיים ולמנהגים שנשמרו בבתינו בטוהר וביופי הנהדר שלהם [...] לעולם לא הרגשתי זיוף או שקר בביצוע טקס דתי כלשהו בנסיבות הולמות [...] הטקסים הדתיים שנהגו במשפחתנו ספגו רוח מיוחדת שהעניק להם אבא, והם מילאו בחיינו תפקיד בכיר. אז היה בכך צורך ולכן הדבר היה בעל משמעות וחשיבות שאינן מוטלות בספק.

כל עוד הוריה הם שקיימו את המסורת, ראתה בה עדה דבר-מה אותנטי. אך כשהיה מדובר בה עצמה, ראתה בטקס נישואים דתי משום שקר או זיוף, שכן מבחינה אישית פנימית לא חשה חיבור אליו. עדה הבחינה בין דת, מסורת ופולקלור: מהדת הסתייגה, את הפולקלור לא דחתה, ואילו יחסה למסורת היה אמביוולנטי – הבחנה שרווחה בקרב צעירים רבים ביישוב.

עדה ואליהו שאפו לחיים חדשים ועצמאיים, בהתאם לרגשותיהם ולהשקפותיהם. הללו היו מנוגדים לעולם הישן. "את יודעת שאצלנו אלה אינן סתם מילים", כתבה עדה לאמה והבהירה, כי גם להם, הצעירים, יש ערכים מקודשים, ששמירת "הישן" פוגעת בהם. אולם פניה, אם המשפחה, הפחיתה מערך עקרונותיהם המקודשים של ילדיה: "אתם תסטו מעט ותבצעו טקס קטן שאולי לא יהלום לגמרי את עקרונותיכם אבל לא יבטל אותם כלל", כתבה לילדיה ביוני 1922 – דברים שמעוררים שאלה בנוגע לזיקתה שלה לדת. אך המשך דבריה נותן מענה לכך: גם פניה הודתה, שטקס החופה הוא רק טקס ותו לא. "אני חושבת שלכל האנשים הנאורים", כתבה, "אין טקס החופה אומר משהו, לא לשכלם ולא לליבם, ואף על פי כן הכל נהגו לקיים אותו ועשו זאת באופן אינסטינקטיבי בלי לתת על כך את הדעת יותר מדי", כוחו של הרגל שיש בו נחיצות, לדבריה, על אף סתמיותו. ייתכן שפניה, שהייתה ערה לשאיפה של אליהו

להגיע לעמדת מנהיגות ביישוב, סברה מניסיונה, כי התנכרות למסורת היהודית תקשה עליו להשיג את יעדו, אבל היא לא אמרה זאת במפורש. הצעירים התרשמו, כי המצג הפומבי של הטקס היה חשוב בעיניה של פניה יותר ממהותו, וכי היא לא ראתה בזה עיקרון דתי. אפשר לשער, שעמדה כזו של האם הקלה על הצעירים לבחור בצעד המהפכני. דור ההורים התרחק מהדת אלא שהוסיף לקיים את המסורת; הדור הצעיר דגל בקיום אורח חיים המבוסס על הכרה פנימית ולא על גילויים חיצוניים. עדה ציינה שאביה, יעקב שרתוק, היה חילוני בהשקפותיו אך נאמן למסורת באופן גלוי. אולם עדה, החילונית בהשקפותיה, לא הייתה מוכנה לנהוג בגלוי באופן שלא עלה בקנה אחד עם השקפת עולמה.

התנגדות לעולם הישן ומימוש החזון הציוני-הלאומי

עמדתו של אליהו גולומב ביחס לטקס הנישואים נבעה מראייה חברתית כוללת. במכתב לאמה של עדה, פניה, פרש את תפישת עולמו החברתית-התרבותית: "אנחנו מאמינים כי במסגרת המשטר שיקום בעתיד יתעצבו היחסים הבינ-אישיים מתוך חירות והתעלות. אז בוודאי יתפוגגו המוסכמות המשקפות את היחסים העכשוויים ואת היחסים ששררו בעבר". להשקפתו, הקשרים האינטימיים בין בני החברה העברית החדשה לא יתבססו על כבלי העבר והמסורת, לפיכך לא היה מקום, לדעתו, לקדש את אהבתם באמצעות "טקס פורמלי [ש]אינו אלא חיקוי של עקרונות זרים". הטקס הדתי סימל בעיניו, כמו גם בעיני עדה, את החיים הגלויים המעוותים. אליהו היה מודע למהפכנות שבהחלטה שלא להינשא בטקס דתי. אולם בשונה מעדה שהתייחסה לסוגיה מהפך האישי, בעיני אליהו, המנהיג לעתיד, ההחלטה הייתה בבחינת צעד חיוני לקראת המהפכה החברתית: "בלי מהפכים לא יחולו שינויים בחיינו", כתב, "והרי כולנו רוצים בחיים חדשים, מתוקנים". המהפכה הדתית הייתה בעיניו חלק בלתי-נפרד ממימוש החזון הציוני. עדה ואליהו ראו עצמם חלק מהחברה החלוצית שהשפיעה על יחסם לטקס הדתי. "אנשים בחוגנו כבר התעלו על היחסים המקובלים, ובחברתנו הבשילה השעה לביטול הטקסים הזרים לנו", כתב אליהו לפניה, חמותו לעתיד, ואילו רבקה כתבה על אחותה עדה, כי "בנוסף לחינוך שהיא קיבלה בביתנו היא עברה עוד בי"ס של החיים" בהתייחסה לקבוצת כנרת שבה שהתה עדה זמן-מה, ובהמשך הבהירה "את מכירה את החיים האלה ויכולה להבין איזה חותם הם מטביעים". כלומר, לחברה החלוצית ולערכיה הייתה משמעות לא-מבוטלת בסוגיה זו.

האידאולוגיה הסוציאליסטית שרווחה בחברה החלוצית בפלשתינה התייחסה בחשדנות למוסד המשפחה המסורתית, שנתפש כמאיים על המהפכה החברתית כיוון שלא אפשר

זוגה צעד אישי ופרטי, סירבה לערוך טקס שתחושת הזרות שבו עמדה בסתירה לאינטימיות, לאהבה ולנאמנות שהיו בבסיס הקשר בינה לבין אליהו. הטקס היה בעיניה אקט חיכוני המנוגד לזוגיות החדשה, שנוצרה על בסיס בחירה חופשית ורגשות עזים. גישה זו לא הפריעה לעדה לקיים רבדים אחרים של המסורת (כגון ציון חגים בבית ההורים), אך הרתיעה אותה כעת, כשהיה מדובר בהיבט האישי ביותר של חייה. דווקא בשל המשמעות האישית והרגשית העמוקה שהעניקה להחלטה לקשור את חייה עם אליהו, לא הייתה יכולה לשאת את הטקס שנכפה עליה.

אפשר לראות בהתנגדותה של עדה לטקס הדתי בבואה להסתייגותה ממעורבות החברה בחיי הפרט. עדה אף שיערה, שההסתייגות של האם נובעת מגורמים חברתיים חיצוניים, מחשש מפני "מה יגידו בתל-אביב", כפי שכתבה למשה באפריל 1922. ברוח זו המליצה רבקה לאמה, "אל תספרי לקרובים שעדה לא העמידה חופה – היא נישאה ודי". פניה הגיבה בסערת נפש. "משהו טורף את נפשי מאז נודע לי הכל", כתבה לילדיה ביוני 1922, "אני מהלכת מדוכדכת [...]. עדה ואליהו עקפו את טקס החופה. אלוהים, אני מתקשה להאמין כי זו עובדה ולא דמיון שווא". ואכן, אין להפחית מחשיבות ההיבט החברתי בעמדתה של פניה: "הרי את, עדה, בעזרת השם תחזרי הביתה, ואיך תיפגשי עם כולם כשאת יודעת שכולם מתנגדים לזה, לא רק אני!", כתבה לה מפורשות. "אתם מנחיתים עליי מכה עזה", "אתם ממוטטים אותי", "אתם תסטו מעט הצידה למען אמכם הבודדה אשר לא נותר לה דבר בחייה חוץ מכם ולזכר אביכם היקר ודמותו הטהורה", הם רק אחדים מהביטויים שבהם השתמשה פניה במכתבה. האם, שראתה את עצמה כממלאת מקומו ושומרת צוואתו של האב, הוסיפה את האמירה: "באופן רשמי, עדה, תישארי כל חייד העלמה עדה שרתוק, רווקה". – "איום" שעלה בקנה אחד עם הראייה הסטראוטיפית השלילית של בני המעמד הבינוני האירופי את הרווקה, ומחזק את התחושה, כי תפישתה של האם לא נבעה מזיקה פנימית לטקס הדתי, אלא מצורך חיכוני בקיומו.

מטרת טקסי מחזור החיים, נטען במחקרים סוציולוגיים ואנתרופולוגיים, היא לחזק את הסולידריות המשפחתית ולחנך את בני המשפחה. תפישה זו ניכרת בעמדתה של האם המתייחסת לפרשה מההיבט משפחתי. נראה כי מבחינתה של פניה, בתה ניפצה את הדרך שבה חונכה תוך הפגנת חוסר אמון בה; צעדה של עדה היה מנוגד לציפיות של האם ממנה, ואפשר לשער, כי בעיניה הייתה זו מעין סטירת לחי פומבית ופגיעה באחדות המשפחתית. פניה אף הבחינה בין עדה ואליהו לזוגות אחרים שלא נישאו בטקס דתי, והדגישה כי בשונה ממשפחת שרתוק, הללו היו בודדים ולפיכך לא פגעו בבני משפחתם בהחלטתם.

גם ההיבטים החברתיים של טיעוניה היו קשורים במשפחה: "הרי מכירים אותנו פה מבראשית", כתבה,

התמסרות טוטלית לקולקטיב. מוסד הנישואים נחשב לכובל את בני הזוג בתוקף טקסים פורמליים, בשונה מהתקשרות על בסיס רצון חופשי. הגושפנקה הדתית שליוותה את הנישואים נראתה להם צביעות. נוסף על כך, לנישואים על-פי ההלכה היהודית יש השלכות על מעמדה של האשה, שנחשבת לקניינו של הגבר ונחותה ממנו בזכויותיה. תנועות סוציאליסטיות, ששאפו לכוון חברה שוויונית, וכן תנועות פמיניסטיות שפעלו החל מאמצע המאה התשע-עשרה באירופה ובארצות-הברית, קראו לשחרור האשה מתלות חוקית וכלכלית בבעלה (ראו, למשל, ספרה של סילביה פוגל-ביז'אווי ברשימה לקריאה נוספת, עמ' 35-36) – קריאות שהיו להן השלכות על טקס הנישואים.

הקיבוץ יצר בהשפעת הסוציאליזם מעין דת חילונית, שערכיה וסמליה היו ביטוי למרידה מודעת בדת ובאורח החיים היהודי המסורתי. מוסד הנישואים בכלל וטקס הנישואים בפרט נתפשו בעיני חברי הקיבוצים כשריד של אורח החיים הדתי-המסורתי של בית ההורים, שאותו הם שללו, וכסמל להווי החיים הבורגני המושתת על חוסר שוויון מגדרי. השאלה בדבר עריכת הטקס הדתי עלתה כבר עם היווצרות הזוגות הראשונים בקבוצה הראשונה דגניה בשנים 1911-1912 (על כך ראו ספרה של סמדר סיני ברשימה לקריאה נוספת, עמ' 65-71). בקיבוצים היו רבים שדחו את טקס הנישואים הדתי באופן עקרוני, והזוגיות באה לידי ביטוי במעבר למגורים משותפים. אולם עם הזמן, משיקולים כלכליים, ביורוקרטיים ומשפחתיים, נערכו בסופו של דבר בקיבוצים רבים טקסי נישואים כדת, אלא שנעשה מאמץ להפחית מחשיבות הטקס ולשלב בו את הווי החיים החדש (ראו מאמרה של אניטה שפירא, עמ' 318).

עדה ואליהו סברו, כי ממילא יחיו בחברת החלוצים שבה אין הקידושים נחוצים. משה שרתוק ראה את הדברים אחרת וטען, כי חלוצים רבים קיבלו על עצמם בסופו של דבר את טקס הנישואים הדתי. אולם עדה ואליהו ראו בדחיית טקס נישואים בכלל והטקס הדתי בפרט חלק בלתי-נפרד מהמהפכה הלאומית והסוציאליסטית שהם מחוללים בפלשתינה.

חירות הפרט בחברה מסורתית

בדת האזרחית הציונית של תקופת המנדט, ששמה דגש על עיצוב אידאולוגיה לאומית, אירוע ציבורי נועד להגביר את תחושת השייכות הקולקטיבית. ביהדות, טקס הנישואים הדתי קושר בקשר סמלי את הסולידריות המשפחתית, הצרה, עם הסולידריות הלאומית, ובכך מונע את הסכנה לכאורה שהזוג יהא מתבדל ויאיים על הקולקטיב. מבחינה זו, טקס נישואים יכול היה לעצב זהות לאומית וליצור סולידריות חברתית – לפי ההשקפה הציונית והדתית גם יחד. אולם עדה, שראתה בהחלטתה לקשור את חייה עם בן

את הודעתה של עדה קיבל משה אחיה בתדהמה: "מדוע 'אין הדבר אפשרי בשבילכם לגמרי? בארי לי, אינני מבין', כתב בסערת לבו. 'זו הייתה זוועה [...] אני הייתי רעוע עד עמקי הנפש [...] לא ישנתי חצאי לילות, איבדתי את התיאבון' הודה לאחר זמן בפני רבקה ודב, אחותו וגיטו. משה תהה מה המניע להחלטה: "האמנם סתם מלחמה במוסכמות, דבר אשר כל כך איננו נאה לבני דורנו הרציני?", אם כך הדבר, הרי יש בהחלטה משום ילדותיות ושטחיות, טען. מטיעונו של משה שרתוק נראה, כי אף שהיה סטודנט בלונדון בתקופה הנדונה, שאף כבר אז לעמדת מנהיגות וראה לנגד עיניו את החברה האזרחית בעתיד. הוא היה מודע לבעייתיות בהחלטתם של עדה ואליהו מההיבט המעשי-המשפטי, בשל הצורך להוכיח למוסדות ולאחרים "כי אתם איש ואישה במובן המקובל", והדגיש את הצורך בקיום חובות גם אם לא מסכימים אתם כחלק חיוני מהתנהלותה של חברה מתוקנת. "אנו נתבעים למשפט, משלמים מיסים", וזוהי מהותה של חברה, הבהיר, וחברה זו "הניחה גושפנקא על הנישואים". כחלק מההשתייכות לחברה וקיום חובותיה, יש לשמר את טקס הנישואים המקובל. עמדתו של משה נגעה בשלושה מישורים. במישור הפרטי הגדיר את עמדתו האישית ביחס למסורת: "אני עומד עדיין בשתי רגליי בתוך המסורת היהודית, ואת יצאת ממנה", כתב לעדה. משה אמנם לא ראה עצמו אדם דתי, אך המסורת הייתה רכיב חשוב בזהותו. המישור השני היה המשפחתי: החשש מפגיעה באם והמחויבות להמשך המסורת

אנחנו חיים בפלשתינה וחשופים לכל כבר שש עשרה שנה [...] כל זה מטיל חובות מסוימות כלפי החברה שבתוכה אנו חיים, ואיננו יכולים לומר שהמתרחש סביבנו לא אכפת לנו. הכל מכירים אותך עדה [...] כל פלשתינה מכירה ומוקירה את אליהו, וכל הנאמר לעיל אינו מתיישב עם מה שקרה עכשיו במשפחתנו. לאליטיזם של משפחת שרתוק הייתה משמעות רבה בעיני פניה, וכך גם לדיוקנו הציבורי של אליהו – המנהיג העתידי של היישוב. בשל הייחודיות של המשפחה ומעמדה ביישוב, ונוכח שאיפת המנהיגות של בני המשפחה, שאלת הנישואים בעיניה של פניה לא הייתה פרטית: המשפחה ייצוגית והיא בעלת מעמד חברתי מחייב. ההיבט החברתי היה משמעותי גם בעיני אליהו: דווקא בשל מעמד המשפחה ומתוך התבוננות בחברה הסובבת, סבר, יש לנקוט בצעד מהפכני שישפיע על פניה של החברה החדשה. ואילו בעיני האם הייצוג המשפחתי חייב דווקא את המשך המסורת. קונפליקטים סביב נישואים הם לא אחת תולדה של פערים בין-דוריים. לרוב הם מתמקדים בתפישת הנישואים: נישואי קטינים, סמכות הורית וכדומה. הקונפליקט הנדון כאן מתייחס לטקס הנישואים ולא למהותם. ובכל זאת, אין להתעלם מהפערים הבין-דוריים הניכרים מהעמדות של בני המשפחה. מהצד האחד צעירים המבקשים לפרוץ דרך חדשה, שהגדרתה נובעת מהנגדתה לדרך ההורים, מהצד האחר המבוגרים – האם – המבקשת כיבוד מילדיה והמשכיות בדרך שאותה הנחילו להם היא ואבי המשפחה.

זוג במפגש רומנטי על ספסל בשדרות רוטשילד, שנת 1925

המשפחתית, בייחוד לאחר מות האב. במישור השלישי התייחס לדיוקנה של החברה העתידית. בשלושה מישורים אלה מצא עצמו משה שרתוק בתווך: בין אחותו וגיסו לעתיד שקראו תיגר על המסורת, לבין אמו, שהמסורת הייתה יקרה לה יותר מאשר לו עצמו. מצד אחד, כרווק ובוגר הגימנסיה הרצליה, הוא השתייך לדור הצעיר ולמחנה הפועלים, אך מהצד האחר ראה את עצמו כחלק מהחברה העירונית התל-אביבית ואף שאף להנהגה ציבורית. משום כך עמד בפני דילמה, והפתרון שמצא היה סוג של פשרה: לכבד את האם ולערוך טקס נישואים כדת, אך לערוך אותו בשל ההשראה שבו ולא מתוך צו דתי. משה ביקש לנקוט גישה אחראית לשיטתו מהפן הציבורי, גישה ממלכתית ולא מהפכנית, ואולי אף פרגמטית, כשבבסיסה הייתה השאלה מה צריכה להיות זהותה התרבותית של החברה העברית החדשה.

מסורת כזהות תרבותית

משה העלה במכתביו טענה מרכזית, שבבסיסה תפישת הטקס הדתי כתרבות ולא כהלכה, "תרבות" במובן של חוט שני העובר דרך מנהגים חברתיים ויחסיהם הפנימיים (ראו ספרה של ענת הלמן, עמ' 13-14). האחים לבית שרתוק חונכו ברוח מיוחדת, כלשונו של משה, מתוך אהדה למסורת. לפיכך סבר, שאת החופה והקידושים יש לקיים מתוך הבנת המיוחדות שבדבר, "לא כמצוות אנשים מלומדה כי אם מתוך השראה". בעיניו, טקס הקידושים לא היה חיוב דתי, אלא אקט מסורתי שהוא בבחינת רכיב תרבותי של החברה החדשה. תפישת המסורת כתרבות יכולה הייתה בעיני משה להציע דרך לעיצוב חברה חדשה; המסורת כ"חוט שני" תרבותי תסייע ביצירת זהות קולקטיבית לאומית. את טקס הנישואים הדתי יש לראות כחוליה בשרשרת המסורת התרבותית.

משה עמד על נחיצות המסורת בחברה החדשה, לא משום היבטיה האמוניים והדתיים, אלא בשל היותה מסגרת לעשייה החדשה: "הציבור החדש, בניין העתיד הנוצר בארץ, הולך וגדל כגרעין בתוך קליפה, אך עדיין הוא בתוך הקליפה ועובדה היא כי זמן הישרה עוד לא הגיע", כתב לעדה אחותו, במשל על תפישתו את המסורת. לדעתו, את קליפת המסורת, לעת עתה, אין לשבור; הגרעין הפנימי יכול להשתנות אך אל לו לשבור את הקליפה. גישה זו הייתה יכולה לתת מענה לחלוצים המהפכנים, שביקשו תכנים חדשים למסגרת המסורתית, ולרצות גם את הדוגלים בהמשכיותה של המסורת המסורתית שלא מתוך מחויבות דתית או הלכתית, כמו אם המשפחה פניה.

סוף דבר

טקס נישואיהם של עדה ואליהו נערך בווינה ב־2 ביולי, 1922: הוא נערך על-פי כללי ההלכה, אך היה קצר, פשוט

ונטול חגיגות. התייעוד אינו נותן הסבר להחלטת בני הזוג לערוך בסופו של דבר טקס דתי. אולי עמדתה הנחרצת של פניה, אם המשפחה, היא שהכריעה את הכף. עיון בטקסי נישואים של אישים ידועים ביישוב, כמו מאיר יערי, מנהיג תנועת השומר הצעיר (ראו, למשל, ספרה של אביבה חלמיש ברשימה לקריאה נוספת, עמ' 116), או רוזה גינוסר שנישאה לשלמה גינצברג בנו של אחד העם, ואחרים, מעלה, כי לחץ מצד ההורים השפיע על ההחלטות של בני זוג להינשא בטקס דתי על אף הסתייגותם ממנו. נראה, כי היבט זה הכריע גם בפולמוס במשפחת שרתוק.

סיכום

בתקופה המקראית היה "הרכוש המיני" הצד המשמעותי ביותר בטקס הנישואים; בתקופת המשנה והתלמוד הדגש עבר ל"כתובה" – קרי, זכויות הרכוש הכלכליות. בימי הביניים נוספה הגברת הפיקוח של ההורים על ילדיהם בבחירת הזיווג וההסדרים הכלכליים; בעת החדשה ניכר ההיבט הרגשי: קשר האהבה והשוויון בין בני הזוג (כסקירתה של עירית קורן, ראו ברשימה לקריאה נוספת, עמ' 73). ההיבט הרגשי ניכר בעמדתם של עדה ואליהו, שלא הסתפקו בעיצוב מחדש של טקס הנישואים, אלא ביקשו לבטלו כליל. ללאומיות ולחילון הייתה ככל הנראה השפעה רבה על לבטיהם בנושא.

בפרשה זו בולטת שאלת מקומו ותפקידו של הפרט בחברה לאומית קולקטיבית. עדה ראתה את נישואיה כשאלה פרטית ואינטימית, אך בני הזוג נימקו לא אחת את טיעוניהם בהתייחסות לחברה החלוצית הקולקטיבית. זאת ועוד, בעיני החלוצים המסורת הייתה אסופת ביטויים, סמלים, תביעות, תחושות ומחוז געגועים. בקרב הדור הראשון של החלוצים הייתה אמנם שאיפה לבחון את הסמלים המסורתיים וליצור תרבות חלופית, אולם כלשונו של מוקי צור "מתחת לרדיקליות החילונית עדיין רחש לו הישן כזיכרון ילדות, כקריאה ללא פשר אך עם הרבה אהבה שנותקה" (ראו ספרו ברשימה לקריאה נוספת, עמ' 128). פולמוס הנישואים במשפחת שרתוק היה ביטוי למורכבות זו, שהועצמה בשל יחסם של בני הזוג לחברה החלוצית שאליה הם השתייכו, אך שממנה הם גם הסתייגו, כפי שמעידה למשל החלטתם שלא להתיישב בקיבוץ עין-חרוד אלא בתל-אביב. גם משום כך אפשר לראות בפולמוס הנישואים במשפחת שרתוק ויכוח שחרג מגבולות החברה החלוצית ונגע בדיוקנה של החברה הלאומית המודרנית.

הסוציולוגית דבורה ברנשטיין טוענת במחקרה על נשים ומגדר בשוליה של תל-אביב המנדטורית, כי מרכזיות המשפחה ביישוב ניכרה בין היתר בדומיננטיות של מוסד הנישואים. הציפייה מאנשים בוגרים, ובייחוד מנשים, הייתה שיינשאו, ולמעלה מ-95 אחוזים מהנשים היהודיות בתקופת

המנדט אכן נישאו עד גיל 40. הנשים הלא-נשואות התמודדו עם קשיים לא מבוטלים (ראו ספרה ברשימה לקריאה נוספת, עמ' 97-128). בהתאם לקביעת החוק המנדטורי, הנישואים ביישוב היו באחריות בתי-הדין – כלומר, נערכו על-פי הלכה דתית. היו אמנם זוגות שבחרו שלא לערוך טקס נישואים דתי, למשל דוד בן-גוריון ורעייתו פולה, אולם בפועל, גם בקרב החברה החלוצית, בקיבוץ ובעיר, על אף ההסתייגות מהטקס הדתי, נערכו בסופו של דבר טקסי חופה וקידושים בשל אילוצים כאלה ואחרים.

שאיפתם של עדה שרתוק ואליהו גולומב למסד את יחסייהם שלא על-ידי נישואים הלכתיים לא ייצגה אפוא את כלל היישוב. אך בכל זאת היא מעידה על היחס של חלק מהצעירים ביישוב כלפי הטקס הדתי: הקלות שבה היו מוכנים לוותר על הטקס היא דוגמא להליך החילון המהיר בקרב חלקים מהיישוב במסגרת השאיפה ליצור חברה לאומית מודרנית. העובדה, כי עדה ואליהו ערכו בסופו של דבר טקס כדת, הלמה את שהיה נהוג ביישוב בפועל. נראה כי טקס הנישואים הדתי שימש כלי לאמירה תרבותית חדשה, אך בד בבד, על אף הפרדוקס שבדבר, היה גם עדות למקומה של המסורת בחברת היישוב.

בפולמוס הנדון נטלו חלק דור עברי חילוני, משכיל ולאומי, שהיווה הנגדה לדור ההורים המהגר, הלאומי והמסורתי; דור צעיר שהיה בתוך, בין רצון לכבד את ההורים לבין השאיפה לפרוץ את גבולותיהם. הוויכוח על טקס הנישואים הוא אספקלריה גם למורכבות של החברה היישובית: חברה שהייתה מצויה בין מסורת לחדשנות, מחפשת את דרכה ומושפעת מהליכים מנוגדים המתרחשים בה במקביל, מקצתם מקומיים ומקצתם מיובאים, ומעל כולם מרחפת הרוח הלאומית. חברה זו תבעה מחד גיסא מהפכה חברתית, אך מאידך גיסא ינקה את כוחה מהמסורת, שמילאה תפקיד ביצירת הזהות הלאומית הקולקטיבית.

לקריאה נוספת:

ארכיון העמותה למורשת משה שרת, מכתבים מהחודשים אפריל-יולי 1922 (רבים מן המכתבים נכללו בספרו של משה שרת, **ימי לונדון**, כרך 2, תל-אביב: העמותה למורשת משה שרת, 2005).

מתת אדר-בניס, **משפחות בראייה סוציולוגית ואנתרופולוגית**, רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, 2007.

מימי איזנשטדט, "התאחדות נשים עבריות לשיווי זכויות בארץ ישראל ומאבקן לכינון תפקיד 'אם המשפחה' בא", 1919-1948, בתוך: איל כתבן, מרגלית שילה ורות הלפרין-קדרי (עורכים), **חוקה אחת ומשפט אחד לאיש ולאשה: נשים זכויות ומשפט בתקופת המנדט**, רמת-גן: אוניברסיטת בר-אילן, 2011, 57-85.

רחל אלבוים-דרור, "הוא הולך ובא, מקרבנו הוא בא העברי החדש: על תרבות הנוער של העליות הראשונות", **אלפיים** 12 (1996), 104-135.

דבורה ברנשטיין, **נשים בשוליים: מגדר ולאומיות בתל-אביב המנדטורית**, ירושלים: יד בן-צבי, 2008.

אליעזר דון-יחיא וישעיהו ליבמן, "הדילמה של תרבות מסורתית במדינה מודרנית: תמורות והתפתחויות ב'דת האזרחית' של ישראל", **מגמות** כ"ח, 4 (1984), 461-485.

ענת הלמן, **אור וים הקיפוח: תרבות תל-אביבית בתקופת המנדט**, חיפה: אוניברסיטת חיפה, 2007.

מוטי זעירא, **קרועים אנו: זיקתה של ההתיישבות העובדת בשנות העשרים אל התרבות היהודית**, ירושלים: יד יצחק בן-צבי, 2002.

אביבה חלמיש, **מאיר יערי: ביוגרפיה קיבוצית: חמישים השנים הראשונות, 1897-1947**, תל-אביב: עם עובד תש"ע.

אהובה מלכין, **האקטיביסט: סיפור חייו של אליהו גולומב**, תל-אביב: עם עובד, 2007.

בילי מלמן, "מן השוליים אל ההיסטוריה של היישוב: מגדר וארץ ישראליות (1890-1920)", **ציון** ס"ב, ג (1997), 243-278.

סמדר סיני, **מרים ברץ: דיוקנה של חלוצה**, רמת אפעל: יד טבנקין, 2003.

סילביה פוגל-ביז'אווי, **דמוקרטיה ופמיניזם: מגדר, אזרחות וזכויות אדם**, רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, 2011.

סילביה פוגל-ביז'אווי, "משפחות בישראל: בין משפחתיות לפוסט-מודרניות", בתוך: דפנה יזרעאלי ואחרים (עורכים), **מין מגדר פוליטיקה**, ת"א: הקיבוץ המאוחד, 1999, 107-166.

מוקי צור, **כרעה ברוח: עיונים בתרבות הקיבוץ והתרבות הישראלית**, ירושלים: יד טבנקין, יד יערי, מכון בן-גוריון והמכון לחקר הקיבוץ, 2008.

עירית קורן, "קול ברמה נשמע: נשים דתיות מאתגרות את טקס הנישואין האורתודוקסי", **עבודת דוקטור**, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן, 2006.

ניסן רובין, **שמחת החיים: טקסי אירוסים ונישואים במקורות חז"ל**, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 2004.

חזקי שוהם, "חגיגות פורים בת"א 1908-1936: עיון מחדש במשמעותם של סמלים, מסורת וספירה ציבורית בתרבות עממית ציונית", **עבודת דוקטור**, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן, 2006.

מרגלית שילה, **אתגר המגדר: נשים בעליות הראשונות**, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 2007.

אניטה שפירא, "המוטיוויים הדתיים של תנועת העבודה", בתוך: שמואל אלמוג, יהודה ריינהרץ ואניטה שפירא (עורכים), **ציונות ודת**, ירושלים ובוסטון: מרכז זלמן שזר, מכון טאובר אוניברסיטת ברנדייס, 2004, 301-328.

לגרסה אנגלית מורחבת של המאמר ראו:

Lilach Rosenberg-Friedman, "The Marriage Debate in the Shertok (Sharet) Family: A Case Study of Religious-Cultural Perceptions in the Yishuv during the 1920s", **Israel Studies Review**, 27, 1 (May 2012), 98-124.

מקורות האיורים:

תמונה בעמוד 83 למעלה: באדיבות ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון

תמונה בעמוד 85: באדיבות העמותה למורשת משה שרת

תמונה בעמוד 91: צלם: קורבמן